ADAM SMITNING "KO'RINMAS QO'L" NAZARIYASI VA UNING ZAMONAVIY BOZOR IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI

Ilmiy rahbar: **Ostonov Muhriddin Baxriddin o'g'li**
TDIU "Sug'urta ishi" kafedrasi katta o'qituvchisi
Satillayeva Hilola Muzaffarovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Davlat Auditi fakulteti soliqlar va soliqqa tortish yo'nalishi 1-bosqich talabasi, hilolamuzaffarovnaa@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda iqtisodiy ta'limotlar tarixining fundamental asosi hisoblangan Adam Smitning "ko'rinmas qo'l" nazariyasini zamonaviy bozor iqtisodiyoti kontekstida tahlil qilingan. Shu bilan bir qatorda bozorning o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlari, shaxsiy manfaat va ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi bog'liqlik hamda nazariyaning bugungi kundagi transformatsiyasi tadqiq etilgan. Shuningdek, "bozor muvaffaqiyatsizliklari" sharoitida davlatning roli va O'zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish jarayonida ushbu klassik qarashlarning amaliy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Ko'rinmas qo'l, Adam Smit, bozor iqtisodiyoti, raqobat, shaxsiy manfaat, ijtimoiy farovonlik, bozor nosozliklari, iqtisodiy liberalizm, davlatning roli.

Kirish.

Insoniyat iqtisodiy tafakkuri tarixida Adam Smit shaxsi va uning "ko'rinmas qo'l" (*invisible hand*) metaforasi markaziy o'rin tutadi. 1776-yilda chop etilgan "Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot" asari iqtisodiyotni alohida fan sifatida shakllantirdi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ham ushbu nazariya o'zining dolzarbligini yo'qotmagan, balki yangicha talqinlar bilan boyib bormoqda.

«Ko'rinmas qo'l» bu — obyektiv iqtisodiy qonunlarning stixiyali harakati. Bu qonunlar odamlaming xohish-irodasidan qat'i nazar, unga qarama-qarshi harakat qiladi. Har bir odam ko'proq foyda olish uchun kapitalni imkoni boricha qulay ishga joylashtirishga urinadi, chunki u jamiyatning emas, o'zining shaxsiy manfaatini ko'zlaydi. Ammo inson o'z shaxsiy manfaatini o'ylagan paytda, bu holat muqarrar ravishda jamiyat uchun ko'proq naf keltiruvchi mashg'ulotni tan- lashiga olib keladi. Smitning ta'rifi bo'yicha, foyda ketidan quvish va raqobat jamiyatga naf keltiruvchi faoliyatga aylanadi. Smitning kontseptsiyasiga ko'ra, iqtisodiyot — bu murakkab va o'z-o'zini tartibga soluvchi tizimdir. Uning asosiy g'oyasi quyidagi zanjirga tayanadi:

1, Shaxsiy manfaat — harakatlantiruvchi kuch: Har bir tadbirkor jamiyat farovonligini o'ylashdan ko'ra, o'z foydasini maksimallashtirishga intiladi.

2, Raqobat — tartibga soluvchi kuch: Bozor ishtirokchilarining ko'pligi va ularning raqobati narxlarni muvozanatga keltiradi.

3, Ijtimoiy natija: Ajablanarlisi shundaki, har bir shaxs faqat o'z manfaati yo'lida harakat qilsa-da, "ko'rinmas qo'l" ta'sirida jamiyat uchun kerakli tovarlar ishlab chiqariladi va resurslar samarali taqsimlanadi.

Iqtisodiy rivojlanishning shaxsiy manfaat va stixiyali qonunlaming o'zaro samarali harakati sharoitlarini A.Smit «tabiiy tartib» deb atagan. Uning fikricha, davlat iqtisodiyotga qancha kam aralashsa, "ko'rinmas qo'l" shunchalik samarali ishlaydi.

Bugungi kunda "ko'rinmas qo'l" klassik ko'rinishdan ko'ra ko'proq **axborot va texnologiya** orqali ishlamoqda:

1. **Narx signallari:** Narxlarning o'zgarishi — bu bozorning tili. Agar biror mahsulotga talab ortsa, narx ko'tariladi, bu esa investorlarga "bu sohaga pul tik" degan signalni beradi.
2. **Innovatsion poyga:** Kompaniyalar (masalan, Apple yoki Tesla) faqat odamlarga yordam berish uchun emas, balki bozorda yetakchi bo'lib foyda olish uchun yangi texnologiyalar yaratadi. Natijada esa butun jamiyat hayot tarzi yaxshilanadi.
3. **O'zbekiston islohotlari kontekstida:** Mamlakatimizda valyuta bozorining erkinlashtirilishi va narxlarning bozor mexanizmlari asosida shakllanishiga o'tilishi — bu "ko'rinmas qo'l"ga iqtisodiy jarayonlarni muvozanatlash imkonini berishdir.

Zamonaviy iqtisodiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, "ko'rinmas qo'l" har doim ham mukammal emas.

- **Ekologik muammolar:** Bozor foyda ketidan quvib, atrof-muhitning ifloslanishini hisobga olmaydi. Bu yerda davlatning "yashil iqtisodiyot" siyosati kerak.
- **Axborot assimetriyasi:** Zamonaviy moliya bozorlarida sotuvchi va xaridor o'rtasidagi axborot tengsizligi inqirozlarga olib kelishi mumkin (masalan, 2008-yilgi jahon iqtisodiy inqirozi).
- **Monopoliyalar:** Yirik korporatsiyalar raqobatni bo'g'ib qo'yganda, "ko'rinmas qo'l" o'z kuchini yo'qotadi.

Adam Smitning nazariyasini zamonaviy mikroiqtisodiy til bilan **Talab va Taklif modeli** orqali tushuntirish mumkin. "Ko'rinmas qo'l" — bu aslida bozor narxining muvozanat nuqtasiga intilishidir.

- Talab egri chizig'i (D): Iste'molchilarning shaxsiy manfaati (eng arzon narxda olish).
- Taklif egri chizig'i (S): Ishlab chiqaruvchilarning shaxsiy manfaati (eng yuqori foyda bilan sotish).
- Muvozanat nuqtasi (E): Hech qanday markaziy rejalashtirishsiz, narxlar o'z-o'zidan shunday darajada to'xtaydiki, bozorda na taqchillik va na ortiqcha mahsulot qoladi.

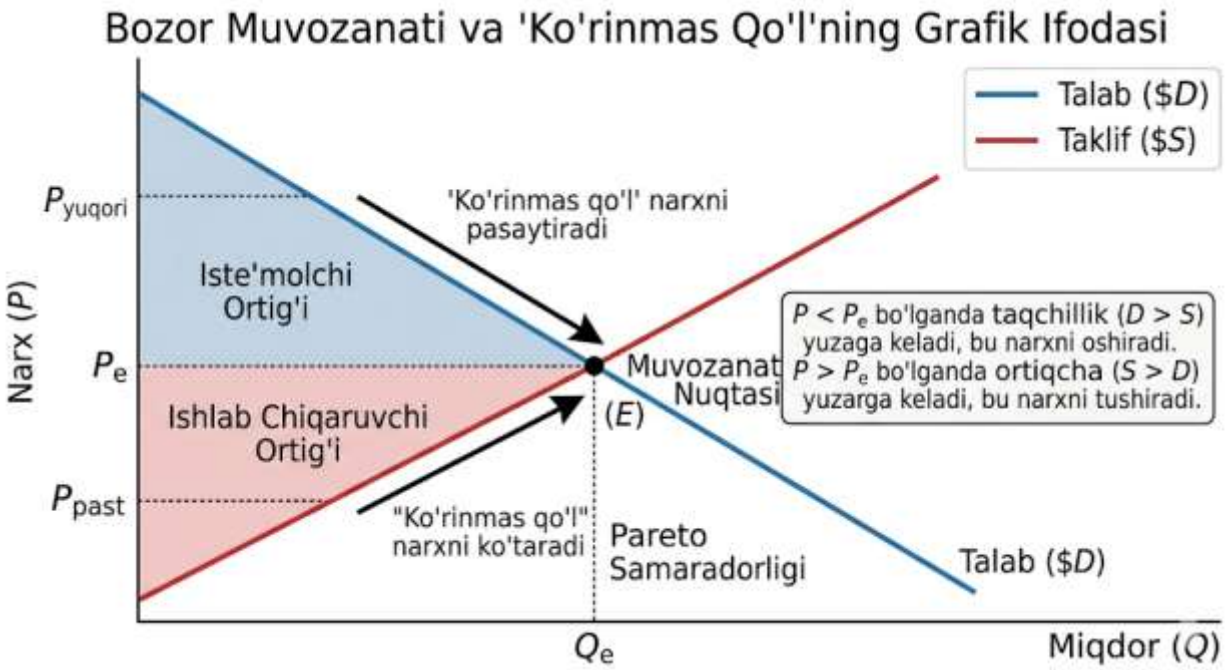

Grafikda ko'rinib turibdiki, agar narx muvozanatdan yuqori bo'lsa (ortiqcha ishlab chiqarish), "ko'rinmas qo'l" narxni tushirishga majbur qiladi. Agar narx past bo'lsa (taqchillik), raqobat narxni ko'taradi. Bu jarayon resurslarning eng optimal taqsimlanishini (Pareto samaradorligi) ta'minlaydi. Smit "ko'rinmas qo'l" samarali ishlashi uchun **mehnat taqsimoti** zarurligini ta'kidlagan. U o'zining mashhur "to'g'nog'ich ishlab chiqarish" misolida shuni ko'rsatadiki, mehnat ixtisoslashuvi unumdorlikni yuzlab barobar oshiradi.

- **Ixtisoslashuv:** Har bir ishchi bir operatsiyani bajarsa, malaka oshadi.
- **Vaqtni tejash:** Bir ishdan ikkinchisiga o'tishdagi vaqt yo'qolishi kamayadi.
- **Mexanizatsiyalash:** Oddiy amallarni bajarish uchun mashinalar ixtiro qilinishi osonlashadi.

Smit "Laissez-faire" (erkin faoliyat) tarafdori bo'lsa-da, davlatni butunlay rad etmagan. Uning fikricha, bozor mexanizmi yaxshi ishlashi uchun davlat quyidagi 3 ta funksiyani bajarishi shart:

1. **Mudofaa:** Mamlakatni tashqi tajovuzlardan himoya qilish.
2. **Adliya (Qonun ustuvorligi):** Mulk huquqini himoya qilish va shartnomalar bajarilishini nazorat qilish (busiz bozor ishlamaydi).
3. **Jamoat institutlari:** Xususiy sektor uchun foydasiz, lekin jamiyat uchun zarur bo'lgan infratuzilmani (yo'llar, ko'priklar, ta'lim) yaratish.

Zamonaviy Iqtisodiyot: "Ko'rinmas Qo'l" vs "Ko'rinadigan Qo'l"

20-asrda Jon Meynard Keyns A.Smit nazariyasini tanqid qilib, inqirozlar paytida "ko'rinmas qo'l" ojiz qolishini isbotladi.

Xususiyatlari	Adam Smit (Klassik)	J.M. Keyns (Keynschilik)
Bozor roli	O'zini-o'zi davolaydi	Davlat aralashuvi shart
Inqiroz sababi	Tashqi aralashuv	Talabning yetishmasligi
Narxlar	Moslashuvchan va erkin	Qattiq (ayniqsa ish haqi)

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Adam Smitning "ko'rinmas qo'l" nazariyasi shunchaki iqtisodiy tushuncha emas, balki **inson erkinligi va ijtimoiy taraqqiyot** falsafasidir. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida ushbu nazariya xususiy mulkchilikni rivojlantirish va byurokratiyani kamaytirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy dunyoda "ko'rinmas qo'l" faqat kuchli huquqiy va ijtimoiy institutlar mavjud bo'lgandagina umumxalq farovonligiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Smit, A.** *Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot*. — Toshkent: "O'zbekiston", 2010.
2. **Muller, J. Z.** *Adam Smith in His Time and Ours: Designing the Decent Society*. — Princeton University Press, 1993.
3. **Shodmonov, Sh. Sh., Alimov, R. H.** *Iqtisodiy ta'limotlar tarixi*. — Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2019.
4. **Heilbroner, R. L.** *The Worldly Philosophers: The Lives, Times, and Ideas of the Great Economic Thinkers*. — Simon & Schuster, 1999.
5. **Stiglitz, J. E.** *The Invisible Hand and Modern Welfare Economics*. — NBER Working Paper Series, 2010.
6. **Bekmurodov, A. Sh. va boshqalar.** *O'zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish va modernizatsiyalash: Yutuq va natijalar*. — Toshkent, 2021.
7. **Saks, J.** *The Age of Sustainable Development*. — Columbia University Press, 2015.
8. **Keynes, J. M.** (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. (Smit nazariyasiga muqobil nuqtai nazar sifatida).
9. **Hayek, F. A.** (1944). *The Road to Serfdom*. (Bozor erkinligi himoyasi haqidagi eng kuchli asarlardan biri).
10. **Acemoglu, D., & Robinson, J. A.** (2012). *Why Nations Fail*. (Nima uchun institutlar va bozor erkinligi rivojlanish uchun muhimligi haqida).

11. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari.** (Iqtisodiyotni liberallashtirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga oid 2022-2026 yillarga mo'ljallangan hujjatlar).

12. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. darslik/A.A. Razzoqov, Sh. H. Tashmatov, N. T. O'rmonov; — T.: Iqtisod-moliya, 2007. -113 b